

**TA'LIM TIZIMIDA O'QUVCHILARNI KASBGA
YO'NALTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI**

Abdullayeva Rayhonoy Ro'zmatovna

*Xorazm viloyati Yangiariq tumani 16- son umumiy
o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi*

Abduraximova Zubayda Rajabboyevna

*Xorazm viloyati Yangiariq tumani 17- son umumiy
o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi*

Madrimova Sadoqat Omonovna

*Xorazm viloyati Yangiariq tumani 5-son umumiy
o'rta ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning zamonaviy usullari, ularning mazmun-mohiyati va ahamiyati yoritilgan. O'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va mehnat bozori talablarini hisobga olgan holda kasb tanlashga tayyorlashning psixologik-pedagogik jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, maktab psixologi, pedagoglar va ota-onalarning hamkorligi asosida kasbga yo'naltirish ishlarini samarali tashkil etish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Kasbga yo'naltirish, kasb tanlash, o'quvchilar, kasbiy qiziqish, qobiliyat, psixologik diagnostika, mehnat bozori, kasbiy maslahat, innovatsion yondashuv, ta'lim tizimi.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri o'quvchilarni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlashdir. Kasb tanlash insonning kelajakdagi hayot yo'li, moddiy farovonligi va shaxsiy rivojlanishini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli kasbga yo'naltirish ishlari zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilishi zarur. Zamonaviy kasbga yo'naltirishning asosiy maqsadi o'quvchilarning individual qiziqishlari, qobiliyatlari va moyilliklarini aniqlash hamda ularni mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda kasb tanlashga tayyorlashdan iboratdir. Bu jarayonda o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbga yo'naltirishning samarali usullaridan biri psixologik diagnostika hisoblanadi. Turli testlar, so'rovnomalar va suhbatlar orqali o'quvchilarning kasbiy qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy sifatleri aniqlanadi. Olingan natijalar asosida individual tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kasbiy maslahat berish ham zamonaviy kasbga yo'naltirish tizimining muhim tarkibiy qismidir. Psixolog va pedagoglar tomonidan o'quvchilarga turli kasblarning xususiyatlari, afzalliklari va istiqbollari haqida ma'lumot berilishi ularning to'g'ri

qaror qabul qilishiga yordam beradi. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kasbga yo'naltirish ishlarining samaradorligini oshirmoqda. Onlayn platformalar, virtual ekskursiyalar, kasblar haqidagi videomateriallar va elektron testlar o'quvchilarga keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Kasb egalari bilan uchrashuvlar, korxonalar va tashkilotlarga ekskursiyalar uyushtirish ham o'quvchilarda kasblar haqidagi tasavvurlarni boyitadi. Bunday tadbirlar yoshlarning kelajak faoliyatiga nisbatan ongli munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi. Maktab amaliyotchi psixolog kasbga yo'naltirish ishlarida muhim o'rin tutadi. U o'quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini o'rganib, kasbiy o'zini o'zi anglash jarayoniga ko'maklashadi. Psixologik treninglar va rivojlantiruvchi mashg'ulotlar esa o'quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ota-onalarning bu jarayondagi ishtiroki ham alohida ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlarining qiziqishlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ularga ma'naviy ko'mak berishlari, kasb tanlashda bosim o'tkazmasliklari lozim.

Bizga ma'lum, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi uning fuqarolarining aqliy va ahloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi. Chunki xalqning boy intellektual merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan-texnika va texnologiyaning yangi yutuqlari asosida mukammal tayyorgarlikdan o'tgan kadrlarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining muhim shartlaridan biri bo'lib qoldi. Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, ma'rifatga talpinadi. Dastlabki saboqni u maktabdan oladi. Ammo kelajagimiz egalari bo'lgan yoshlarga ta'lim berish ularni o'qitish bilan bog'liq ayrim muammolar bugungi kunda kishini o'ylantirib qo'yayotgani tabiiy.

Kasb jamiyatning mehnatga layoqatli a'zolarini ijtimoiy tashkillashtirishning alohida shakli bo'lib, bunda a'zolar faoliyatining umumiy turi va kasbiy ongi bilan birlashgan. B. Shouning fikri bo'yicha kasb - mutaxassislarning chetdagi odamlarga qarshi fitnasidir. YE.A. Klimov o'z ishlarida bu borada bir necha ta'riflarni ilgari suradi. Nisbat batafsil ta'rif quyidagicha "Kasb - jamiyat uchun zarur va qadriyatli soha bo'lib bunda insondan jismoniy va ruhiy kuch talab etadi" bu kuchlar unga sarflangan mehnat o'rniga yashashi va rivojlanishi uchun muhim vositalar omili sifatida namoyon bo'ladi. Bu ta'rifni yanada batafsil yoritib, YE.A. Klimov kasbiy faoliyatning sifatli tarixiy rivojlanuvchi tizim va shaxsning o'zini namoyon etish sohasi deb ta'riflaydi. Yana bir ta'rifni keltiramiz. "jamiyat nuqtai nazaricha kasb bu kasbiy masalalar, kasbiy faoliyat shakllari va turlari, shaxsiy kasbiy xususiyatlari tizimi bo'lib, ular jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun muhim bo'lgan natija mas'uliyatlarni yetkazishni

ta'minlab berishi kerak bo'ladi" nisbatan tor ta'rifni esa V.G.Makushin keltiradi, kasb - bu shunday faoliyatki, uning yordamida shaxs jamiyat hayotida ishtirok etadi va uning yashashi uchun moddiy vositalar asosiy manbasi bo'lib xizmat qiladi. Mavjud ta'riflarni umulashtirib, quyidagilarni xulosa qilish mumkin.

Mashhur rus psixologi K.K.Platonov mutaxassisning kasbiy tayyorligi bu o'zining muayyan kasbiy faoliyatini bajarishga qodir va tayyorgarlik ko'rgan deb hisoblovchi va uni bajarishga intiluvchi shaxsning sub'ektiv holatidir - deb hisoblangan. Mutaxassisning kasbiy tayyorligi murakkab ko'p darajali va ko'rinishli tizimli psixik shaklga ega bo'lib, birinchi navbatda odamning shaxsiy ko'rinishi asosiy o'rin egallaydi. Shu bilan birga, kasbiy tayyorgarlik mutaxassisda kerakli darajada jismoniy sog'liqni kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan jismoniy sifatlar shakllanganligi va rivojlanganligini talab qiladi. Chunki har qanday kasbiy faoliyat insonning qandaydir kuch jismoniy energiya sarflashini ko'zda tutadi. Har bir shaxs turi ma'lum kasbiy muhitga yo'naltirilgan idealistik tur - moddiy buyumlar yaratishga texnologik jarayon va texnik qurilmalar, iqtidor - aqliy mehnatga, ijtimoiy - iqtisodiy mehnat bilan o'zaro aloqaga, konvensional aniq tuzilgan faoliyatga, ishbilarmonlik - odamlarga rahbarlik va badiiy - ijodga. har bir shaxs turi modeli quyidagi sxema bo'yicha tuziladi: maqsadlar, qadriyatlar, qiziqishlar, qobiliyatlar, istalgan kasbiy rollar mumkin bo'lgan yutuqlar, karera va boshqalar. Insonlar sog'ligi, hayoti uchun yuqori mas'uliyat sharoitida ishlash: moddiy qadriyatlar, bolalar boqchasi tarbiyachisi, o'qituvchi, tergovchi. Shartli belgilarni qo'llagan holda, kasblar dunyosi "xaritasini" va ma'lum kasbning na'munaviy formulasini tuzish mumkin. Bu formula real kasbga nisbatan ham orzudagi kasbga nisbatan ham, qo'llanishi mumkin.

1. Mening kasbim
2. Kasblar guruhleri
3. Kasblar bo'limlari
4. Kasblar sinflari

Kasblar turlarini sinflash Bu kasbga yo'naltirish ishlari uchun mo'ljallangan. Bu tasniflashni o'rganib chiqqan V.E.Govrilov ijobiy tomonlari bilan birga kamchiliklarini ham ko'rsatib berdi. Masalan, bir guruhdagi kasblar ishchiga qarama - qarshi talablarni oldiga qo'yuvchi komponentlarni o'z ichiga oladi, bu esa kasbga layoqatlilik belgilarini aniqlashni qiyinlashtiradi. Tasniflashning yana bir kamchiligi shundaki, kasblar olami nihoyatda o'zgaruvchan, shunga ko'ra kasblarning mehnat mazmuni ham o'zgaruvchan xususiyatga ega. Bu esa kasblarni tizimlashga nisbatan noaniqlikni keltirib chiqaradi va kasbiy tanlovni kasbiy maslahat jarayoniga kirishni qiyinlashtiradi. Ma'lumki, kasbiy ta'limning barcha kasblar bo'yicha olib borib bo'lmaydi va kasbiy faoliyat turlarining murakkablik darajasi, sharoitlari, vositalari, mazmuni juda farqlanadi. O'quv kasblarning ma'lum belgilari, sifatlarini tasniflash va malaka darajalarini aniqlash bo'yicha ilmiy asoslangan tanlov lozim. O'quv kasblar

ro'yxati buning natijasi bo'lishi kerak va shu asosda mutaxassislar tayyorlash shakllari aniqlanadi. Bu korxonalaridagi qisqa muddatli tayyorgarlik, kasb maktablarida yoki oliy o'quv yurtlaridagi o'qish bo'lishi mumkin.

O'quv kasblar ro'yxatiga shuningdek, kasblarning tarqalganligi, 17 og'ir va zararli mehnat sharoitlari bo'lgan ishlarga qarshi ko'rsatmalar, shuningdek yoshdagi cheklashlar ta'sir etadi. Kasbiy ta'lim uchun o'quv kasblar ro'yxatini tanlash doimo dolzarb bo'ladi va albatta bu ro'yxat ilmiy asoslangan guruhlashga ega bo'lishi kerak hamda kam sonli bo'lishi lozim. Malakali ishchilarning tayyorgarligini takomillashtirish maqsadida o'quv fanlarini guruhlash masalasi birinchi marta S.Ya.Botishev tomonidan ko'rib chiqilgan edi. Kasblarning bo'linish belgisi sifatida quyidagilar ko'rib chiqildi: 1) Mehnatning mexanizasiyalanganlik darajasi. 2) Talab etiladigan malaka darajasi va xarakteri. 3) Sarflangan jismoniy va aqliy mehnat nisbati.

Shaxsning bozor iqtisodiyoti sharoitida bardoshligi. Professiografiyada ekologik, huquqiy va iqtisodiy madaniyat masalalari ham nazarda tutiladi. Maxsus psixofiziologik talablar bloki - ishchining kasbiy faoliyati jixatdan psixofiziologik xususiyatlariga qo'yiladigan talablarni aks ettiradi. Bunga tibbiy ko'rsatmalar, jinsiga, yoshga bo'lgan va sanitariya- gigienik talablar kiradi. Har bir inson hayotida kasbiy faoliyat muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar farzandlarining ilk qadamlaridanoq uning kelajagi to'g'risida o'ylab qolishadi. Farzandlarining qiziqish va qobiliyatlarini kuzatish orqali ularning kasbiy kelajagini aniqlashga harakat qiladilar. Ko'pgina maktab bitiruvchilari kelajakda kim bo'lsam ekan yoki qaysi sohaning mutaxassisi bo'lsam ekan? – degan savolni o'z oldilariga qo'yib, kasb tanlash muammosiga duch kelishadi. Natijada o'quvchilar tomonidan mutaxassisliklar tasodifan tanlanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimida o'quvchilarni kasbga yo'naltirishning zamonaviy usullari yoshlarning ongli ravishda kasb tanlashiga, o'z qobiliyatlarini to'g'ri baholashiga va kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi. Psixologik diagnostika, kasbiy maslahatlar, innovatsion texnologiyalar va amaliy tadbirlar asosida tashkil etilgan kasbga yo'naltirish ishlari barkamol va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashning muhim omili hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev, E. (2010). *Umumiy psixologiya*. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). *Umumiy psixologiya*. TDPU.
3. Suyarov, A. (2017). The present condition of tourism in Samarkand, the results of research survey from tourists in region. *SCOPE Acad. HOUSE BM Publ.* 103, 41–46.

4. Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 15(1), 272274.
5. Jabbor Eshbekovich Usarov. (2017). Formation Competence at Pupils as the Factor of Increase of Education's Efficiency. *Theoretical & Applied Science*, 53(9), 79-82.
6. Mukhamedov Gafurdjan Isroilovich, & Usarov Djabbar Eshbekovich. (2020). Technologies for the Development of Competencies in Physics in General Secondary Education using Multimedia Resources. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, 9(3), 2677-2684.